

08. 03. 2023

dr hab. Mirosław Wyczesany, prof. UJ
Instytut Psychologii UJ

Kraków, 2023.02.21

UNIwersytet
JAGIELLOŃSKI

Instytut Psychologii

**Recenzja rozprawy doktorskiej
Pana mgr. Jana Szczypińskiego**

***Neuronalne mechanizmy kontroli poznawczej i teorii umysłu
u mężczyzn ze skłonnościami pedofilnymi***

napisanej pod kierunkiem
dr. hab. n. med. Andrzeja Jakubczyka (prom.)
oraz dr. n. biol. Marka Wypycha (prom. pomocniczy)

W przedstawionej do oceny rozprawie doktorskiej P. mgr Jan Szczypiński podejmuje próbę odpowiedzi na pytanie, jakie czynniki psychologiczne mają istotny wpływ na ryzyko wystąpienia czynów pedofilnych u mężczyzn, u których zdiagnozowano zaburzenie pedofilne. Jak podają statystyki, około połowa tej grupy popełnia czyn (bądź czyny) pedofilne, w których następuje kontakt fizyczny z małoletnią/mалоletnim, podczas gdy pozostała część powstrzymuje się od czynów z bezpośrednim udziałem nieletnich, a ich aktywność koncentruje się głównie na korzystaniu z pornografii dziecięcej. Autor w swojej pracy stara się zidentyfikować możliwe czynniki, które różnicują te dwie grupy, a także stara się dociec, co decyduje o skutecznym powstrzymaniu się od aktywności pedofilnej z kontaktem fizycznym. Tematyka, jakiej podjął się Doktorant, nie jest z pewnością łatwym obszarem badawczym. Choćby z takiej przyczyny, że wymaga dotarcia i przekonania do współpracy osób, które są nie tylko zdiagnozowane, ale także skazane za czyny pedofilne, co wiąże się ze społeczną stygmatyzacją. Przedstawione w dysertacji efekty pracy świadczą jednak, że Autorowi udało się

Ingardena 6
30-060 Kraków
tel. +48126237034
fax +48126237699

www.psychologia.uj.edu.pl

pokonać ewentualne trudności i skutecznie przeprowadzić zaplanowane badania. Charakter pracy można określić jako interdyscyplinarny, ponieważ łączy ona różne dziedziny nauki, takie jak psychiatria czy psychologia kliniczna z obszarem innych dziedzin tj. psychometrii czy neuronauki. Przedstawione w rozprawie prace były częścią projektów badawczych w ramach dwóch konkursów grantowych finansowanych przez Narodowe Centrum Nauki.

Rozprawa doktorska została przygotowana w formie spójnego tematycznie opracowania naukowego. Jej układ formalny można uznać za wzorcowy. Spis treści zawiera precyzyjne i opisowe informacje o kolejnych rozdziałach. Autor zamieścił na początku spis wszystkich rycin i tabel, a także zestawienie użytych w rozprawie skrótów, co umożliwia ich łatwe odnalezienie i w konsekwencji ułatwia poruszanie się po pracy. Całość poprzedzono abstraktem w języku polskim i angielskim, zgodne z wymogami ustawowymi. Wprowadzenie jest logicznie uporządkowane i wyczerpująco traktuje o zagadnieniach związanych z tematyką pracy. Jego pierwszy rozdział koncentruje się na kwestiach diagnostycznych zaburzenia pedofilnego i jego ujęcia według stosowanych wersji klasyfikacji zaburzeń. Następnie Autor rozważa w szerszym kontekście kwestię pedofilii jako problemu społecznego, związanego z przemocą i nadużyciami seksualnymi. Przedstawiane są statystyki dotyczące przestępstw i charakterystyka zarejestrowanych czynów pedofilnych. Te dane zestawione zostały z deklaracjami dorosłych opisujących różne formy wykorzystywania seksualnego, jakiego doświadczyli w wieku dziecięcym, a które raportowane są przez znaczący odsetek populacji (od kilku do kilkunastu procent). Wyraźnie wskazuje to na szerokie rozpowszechnienie zachowań pedofilnych, ale również fakt, że większość z nich umyka oficjalnym statystykom i nie podlega ściganiu. Niewątpliwie świadczy to o tym, jak istotny społecznie jest problem badawczy, którego podjął się P. mgr Jan Szczypiński.

W kolejnym rozdziale Autor wyjaśnia relację pojęć zaburzenia pedofilnego i czynu pedofilnego, dlatego szeroko omówiona jest klasyfikacja i charakterystyka tych ostatnich. Sprawa wzajemnych relacji zaburzenia i czynów jest o tyle istotna, że z jednej strony, nie wszystkie osoby zdiagnozowane pod kątem zaburzenia pedofilnego popełniają czyny pedofilne, z drugiej natomiast nie wszystkie tego typu czyny są popełniane przez osoby, które wykazują preferencje pedofilne. Dlatego Autor teoretyczne rozważania dotyczące problemu rozpoczyna od opisanego w literaturze modelu czynników motywujących i ułatwiających przemoc seksualną, i – jak się wydaje skutecznie – stosuje go do zachowań pedofilnych. Badanie tych czynników oraz ich mózgowych mechanizmów staje

się sprawą istotną dla lepszego zrozumienia determinant czynów pedofilnych, co w dalszej kolejności może potencjalnie zostać wykorzystane do przewidywania, a także zapobiegania tego typu zachowaniom. Kwestia ta, o istotnym społecznie znaczeniu, stanowi oś recenzowanej pracy.

W swojej pracy badawczej P. mgr Jan Szczypiński koncentruje się na mózgowych mechanizmach związanych z zaburzeniami i czynami pedofilnymi. W tym zakresie Autor rozpoczyna od omówienia istniejących teorii wskazujących na związek strukturalnych zmian w budowie mózgu z występowaniem zaburzeń pedofilnych. Krytycznie analizuje teorie skroniową i czołową. Szczególnie ta druga stanowi dla Autora punkt wyjścia, który wskazuje na potencjalną rolę deficytów w zakresie mechanizmów kontroli impulsów, co wydaje się bezpośrednio związane z efektywnością kontroli nad własnym zachowaniem. Wobec przytoczonych przez Doktoranta słabości teorii strukturalnych, które nie są w stanie wyjaśnić pewnej części opisywanych przypadków, słusznie sugeruje On zwrot w stronę badań funkcjonalnych i głębsze spojrzenie na dwa potencjalnie ważne czynniki, mające prawdopodobnie związek z występowaniem czynów pedofilnych. Obok wspomnianej już kontroli poznawczej, Autor kieruje swoją uwagę na kluczową dla interakcji społecznych teorię umysłu, czyli umiejętność rozumienia stanów mentalnych innych osób. Na podstawie przytoczonych nielicznych istniejących publikacji zdaje się ona być obiecującym kierunkiem badań. Obu tym konstruktom, teorii umysłu i kontroli poznawczej, kluczowych dla pracy, poświęcone zostały odrębne rozdziały we wprowadzeniu. W tym miejscu pojęcia te zostały szerzej omówione, przedstawiono również istniejące dane literaturowe dotyczące ich związku z ryzykiem wystąpienia czynów pedofilnych, w szczególności tych z kontaktem fizycznym.

Właściwą część empiryczną poprzedza opis celów częściowych odnoszących się do poszczególnych etapów pracy. Zostały one wyrażone w języku oczekiwań badawczych i zazwyczaj konkretnych, kierunkowych hipotez, gruntownie wywiedzionych z zaprezentowanej wcześniej teorii i stanu badań. Autor odnosi się tutaj również do potencjalnych mechanizmów mózgowych i oczekiwanych różnic grupowych w zakresie aktywności obszarów funkcjonalnie powiązanych z omawianymi czynnikami. Niektóre spośród tych hipotez zostały sformułowane w sposób otwarty, ale działo się to jedynie w przypadku braku wystarczających podstaw do sformułowania kierunkowych oczekiwań, co Autor wprost zaznaczał. W dalszej kolejności opisany jest plan całej części empirycznej projektu, z podziałem na poszczególne etapy, wynikające ze szczegółowych

celów, jakie Autor założył do realizacji, po czym następuje opis kolejno przeprowadzonych badań.

Pierwszy etap pracy empirycznej można określić jako przygotowawczy, gdyż został on poświęcony stworzeniu narzędzia umożliwiającego pomiar umiejętności rozumienia emocji dzieci. Było to konieczne, ponieważ nie było dostępne tego typu narzędzie, które mogłoby zostać użyte do pomiaru podczas badania w skanerze MRI. Wzorowano się tutaj na istniejącym już wcześniej narzędziu pomiarowym do określenia poziomu rozumienia emocji osób dorosłych (test Reading in the Eyes). Tworzone narzędzie prezentowało wykadrowane fotografie okolice oczu dzieci, co do których rozpoznać należy prezentowane emocje poprzez wybór z ograniczonej listy alternatyw. W kolejnym etapie walidacji tego narzędzia oparto się o grupę dorosłych bezdzietnych osób pracujących i podobną grupę osób niepracujących z dziećmi. Towarzyszyło temu, jak się wydaje słuszne założenie, że ta pierwsza grupa cechować się będzie wyższymi umiejętnościami w zakresie rozpoznawania i rozumienia stanów mentalnych dzieci. Można mieć jednak uzasadnione wątpliwości, czy wielkość grupy do walidacji spełnia standardy psychometryczne, a w tym przypadku nie przeprowadzono uprzedniej kalkulacji wymaganej wielkości próby. Tak przygotowane narzędzie zostało nazwane Nencki Children Eyes Test i umożliwiło zbadanie grup docelowych, czyli mężczyzn z zaburzeniem pedofilnym podczas jednej z procedur. Kolejną stanowiło badanie kontroli poznawczej i skuteczności hamowania reakcji w zadaniu GoNoGo. Była to zmodyfikowana wersja zadania, która zawierała również dodatkowy materiał afektywny, który — jak zakładano — może interferować z procesami kontrolnymi, co zostało teoretycznie ujęte i opisane w oczekiwaniach badawczych przez Autora.

W zasadniczych procedurach zaangażowane były trzy grupy mężczyzn. Dwie grupy eksperymentalne, do której należały osoby z diagnozą zaburzenia pedofilnego: 18 sprawców czynów pedofilnych z kontaktem fizycznym (grupa CSO+), 20 sprawców bez kontaktu fizycznego (grupa CSO-) i grupa kontrolna. Przy doborze tej ostatniej wzięto pod uwagę czynnik wieku i wykształcenia, niemniej dane demograficzne kontrolowano pod kątem większej liczby czynników. Pełne ich dopasowanie okazało się trudnym zadaniem i — rzeczywiście — obie grupy eksperymentalne różnią się od siebie m.in. w zakresie poziomu wykształcenia, czy też statusu socjoekonomicznego (niemniej te różnice mogą odzwierciedlać faktyczne różnice między obiema populacjami). Dane demograficzne zestawiono w tabelach, uwzględniających liczne wymiary, wraz z testami dotyczącymi istotności różnic. Niejasna jest dla mnie tabela porównująca

liczbę dokonanych przestępstw seksualnych, gdzie w grupach eksperymentalnych mamy 9 osób, które nie popełniły żadnego przestępstwa, choć było to kryterium włączającym. Autor starał się wyeliminować ewentualny wpływ wieku osób badanych i lat edukacji na wyniki behawioralne, włączając te zmienne jako kowariant do analiz statystycznych. W przypadku analizy danych mózgowych model statystyczny nie zawierał takiej dodatkowej kontroli.

Procedury eksperymentalne zostały zaprojektowane poprawnie, przy dochowaniu dbałości metodologicznym regułom, a sam układ eksperymentalny ilustrowano schematami zamieszczonymi w treści pracy. Opracowanie uzyskanych w eksperymentach danych, nie tylko behawioralnych, ale przede wszystkim mózgowych, pokazuje duże kompetencje Autora w tym zakresie. Widać, że z dużą swobodą porusza się w tym obszarze dokonując sprawnego przygotowania i analizy danych. Opis procedury processingu danych pochodzących z rezonansu magnetycznego jest przedstawiony detalicznie i zawiera informacje umożliwiające ewentualną replikację. Sposób przeprowadzenia procedur statystycznych i opisanie ich efektów wskazuje na biegłość Doktoranta Autora w tym obszarze. Jedynie moje zastrzeżenie, to powtarzanie niektórych analiz w formie testu interakcji i następującego po nim testu kontrastów planowanych co można uzasadnić jedynie chęcią głębszej eksploracji otrzymanych wyników. Jednak w przypadku hipotez kierunkowych należałoby ograniczyć się do tego drugiego sposobu. Wyniki ilustrowane są poprzez wykresy, tabele oraz wizualizacje różnic w zakresie aktywacji korowej. Część raportowanych wyników (szczególnie efekty proste dotyczące warunków eksperymentalnych) replikuje efekty znane z literatury, co jest potwierdzeniem właściwie przeprowadzonej analizy danych.

Dyskusja stanowi finalną, przy tym bardzo obszerną część pracy, w której wyczerpująco omówione zostały otrzymane wyniki. Jest ona podzielona na podrozdziały, które odpowiadają kolejnym etapom pracy empirycznej. Autor dyskusji poświęcił rzeczywiście dużo miejsca, detalicznie pochyłając się nad kolejnymi wynikami. Znajdziemy tu liczne odniesienia do opublikowanych już danych, dzięki którym prezentowane wyniki zyskują szerszy kontekst i osadzenie w teorii. Autor nie unika dyskusji tych rezultatów, które bądź to różniły się od pierwotnych oczekiwań, bądź też tych, gdzie zauważono niespójności danych behawioralnych i mózgowych. Autor zatem poświęca również немало uwagi tym analizom, które nie potwierdzają opublikowanych dotąd danych. Bez wątpienia dyskusja jest kolejną mocną stroną ocenianej pracy doktorskiej.

Nie mam wątpliwości, że przedstawiona do oceny praca doktorska P. mgra Jana Szczypińskiego to kompleksowy, dobrze przemyślany i solidnie przygotowany projekt badawczy. Przede wszystkim zwraca uwagę dobre ugruntowanie teoretyczne projektu, które stanowiło podstawę do formułowania pytań badawczych i kierunków poszukiwania na nie odpowiedzi. W tym zakresie Autor wykazał się bardzo dobrą orientacją w zakresie literatury przedmiotu. Szczególnie że jego praca lokuje się na pograniczu kilku dziedzin naukowych, pośród których porusza się on z dużą swobodą. Zwraca też uwagę, że kolejne etapy pracy konsekwentnie zmierzają do znalezienia odpowiedzi na postawione pytania, a jeśli na tej drodze brakowało stosownych narzędzi, nie stanowiło to dla Autora przeszkody. Obok dużej wiedzy teoretycznej Doktorant bez wątpienia wykazał się znaczącą sprawnością warsztatową, projektując i przeprowadzając własne procedury badawcze i analizując pochodzące z nich dane. Dyskusja otrzymanych rezultatów jest wnikliwa i wielowątkowa. Ukazuje i przynosi wartościowe konkluzje dotyczące czynników różnicujących grupy eksperymentalne i poszerzających naszą wiedzę o determinantach zachowań pedofilnych. Podkreślić należy, że pracę dobrze się czyta, jest ona bowiem napisana bardzo dobrym, klarownym i jednocześnie syntetycznym językiem. Powyższa wysoka ocena dotycząca wielu aspektów rozprawy uzasadnia mój wniosek, który niniejszym tutaj formułuję, o wyróżnienie pracy. Niewątpliwie poprzez swoją rozprawę doktorską P. mgr Jan Szczypiński udowadnia, iż jako dojrzały naukowiec jest gotów do podjęcia samodzielnej pracy naukowej.

Konkludując moją recenzję, stwierdzam, że przedstawiona rozprawa doktorska spełnia warunki określone w art. 187 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz. U. 2018 poz. 1668). W związku z tym wnioskuję o dopuszczenie P. mgra Jana Szczypińskiego do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

